

УДК 364.29

Наталія Куб'як, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Автором статті проаналізовано загальні питання вирішення питання усиновлення дітей-сиріт на державному рівні в Україні, висвітлено результати практичного дослідження ставлення українців до проблеми усиновлення.

Ключові слова: діти-сироти, усиновлення, інститут усиновлення.

Літ. 7.

Наталья Кубьяк, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей и социальной педагогики
Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА УСЫНОВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ: ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОГО УРОВНЯ

Автором статьи проанализированы общие вопросы решения вопроса усыновления детей-сирот на государственном уровне в Украине, представлены результаты практического исследования отношения украинцев к проблеме усыновления.

Ключевые слова: дети-сироты, усыновление, институт усыновления.

Natalia Kubjyak, Ph. D. (Pedagogic) Docent of General and Social Pedagogic Department
Chernivtsy National University by Y. Fedkovych

DEVELOPMENT OF ADOPTION INSTITUTE IN UKRAINE: NATIONAL LEVEL ITEM

The author of the article analyzes the general questions address the issue of adoption of orphans at the state level in Ukraine, highlights the results of practical research attitude to the problem of Ukrainian adoption.

Keywords: orphans, adoption, Adoption Institute.

Постановка проблеми. Сьогодні в нашій державі проголошується пріоритет сімейного виховання дитини, а в останнє десятиріччя зроблені важливі кроки для розвитку сімейних форм влаштування дітей, які з різних причин втратили власну родину. Альтернативою інтернатному вихованню є форма виховання дітей в будинках сімейного типу та в прийомних сім'ях, які ще знаходяться в стадії розвитку.

Як один з найдавніших правових інститутів інститут усиновлення покликаний забезпечити нормальне сімейне життя і виховання дітей, які втратили батьків або позбавлені батьківського піклування. В особі усиновителів дитина, що втратила батьків отримує людей, які в усіх відносинах повинні замінити дитині батьків.

Питання національного та міждержавного усиновлення сьогодні активно обговорюються на всіх рівнях. Його актуальність загострюється не тільки зазначеними вище проблемами, але й тим, що протягом останніх 5 років, як свідчать статистичні показники, помічається стала тенденція до зменшення кількості дітей, які усиновлюються громадянами України, однак збільшення кількості усиновлення за участю

іноземних громадян [3; 5]. З 2011 року в Україні діє заборона на усиновлення іноземними громадянами дітей, молодших 5 років, а також протягом першого року після набуття статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [4].

З метою покращення захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, створення передумов для подальшого розвитку національного усиновлення та покращення соціального захисту сімей усиновителів і усиновлених дітей протягом 1996 – 2006 рр. діяла Національна програма “Діти України”, 2006 – 2010 рр. – Національна програма дій “Українська дитина в українській родині”, Державна цільова програма розвитку національного усиновлення дітей в Україні “Кожній дитині – власну родину”, розрахована на 2006 – 2016 рр., Програма розвитку національного усиновлення в Україні (2004 – 2014 рр.). Звичайно, пропонувані проекти програм складені з урахуванням складної соціально-економічної ситуації в країні. Зважаючи на означене, вносяться корективи у стан розв'язання проблем сирітства в Україні [2].

Одним із пріоритетів діяльності Міністерства

у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини є стимулювання та розвиток національного усиновлення в Україні, оскільки саме усиновлення є одним із заходів індивідуалізованого благополуччя та захисту дітей, які з певних причин не можуть виховуватись у сім'ях біологічних батьків. Так, Указом Президента України 2008 рік було проголошено роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. З 2008 року Департамент з усиновлення та захисту прав дитини в Україні розробив і впроваджує програму "Усиновлення в Україні: стан, проблеми, перспективи", якою передбачені заходи для активізації усиновлення дітей громадянами України (запровадження відповідної матеріальної та соціальної допомоги, податкові пільги, спрощення процедури усиновлення та ін.).

З 1 червня 2008 р. Фонд "Розвиток України" успішно реалізує програму "Сирітству – ні!" у ході якої діють пілотні проекти "Родина для дитини" (2011 – 2013 рр.; спрямований на реформування інтернатних закладів, профілактику сирітства, проведення роботи з кризовими сім'ями), "Збережемо дитині родину" (2012 – 2014 рр.; згідно якого у обласних центрах України відкриваються соціальні помешкання для "важких підлітків" віком від 4 до 18 років, у яких протягом дев'яти місяців навчатимуть педагоги, юристи, психологи) [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя в Україні активізувалися наукові розробки різних аспектів проблеми сирітства: виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах, вивчення їх соціально-психологічних особливостей та постінтернатної адаптації (М. Алексєєва, М. Бубнов, С. Воскобойніков, Г. Мінковський, В. Мухін, З. Зайцева, Й. Лангмейер, З. Матейчек, В. Оржеховська та ін.); закономірності розвитку та трансформації соціально-педагогічних функцій установ інтернатного типу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (А. Боднар, Б. Кобзар, В. Слюсаренко, В. Яковенко); проблеми становлення і формування особистості в інтернатних закладах (О. Антонова-Турченко, М. Аралова, І. Бех, Я. Гошовський, І. Дубровіна, М. Лисіна та ін.); формування моральних якостей дітей-сиріт (Л. Дробот, Н. Огренич, Ю. Підборський). У контексті окреслених вище нагальних проблем сьогодення актуальним і своєчасним видається висвітлення результатів практичного дослідження,

проведеного студентами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з метою з'ясувати як ставляться сьогодні українці і до проблеми усиновлення, чи виявляють вони бажання всиновлювати дітей.

Виклад основного матеріалу. Респондентами (108 осіб, з різним рівнем освіти та матеріального забезпечення, одружені та неодружені) були жителі Чернівецької та Івано-Франківської областей (міської та сільської місцевості) віком від 20 до 50 років, які могли б бути потенційними усиновителями. За віковими межами опитувані, що правильно заповнили анкети розділились наступним чином: 33 анк. заповнили люди віком від 20 до 30 років, 36 анк. – від 31 до 40 років, 31 анк. – від 41 до 50 років; жителями сільської місцевості є 45% респондентів, а 55% – міські жителі. Якщо аналізувати рівень освіти респондентів, то серед них було 25 % з вищою освітою, 40 % з середньою спеціальною та з неповною вищою і 35% з середньою. Оцінили рівень свого матеріального забезпечення як достатній 25% опитуваних, 40% охарактеризували його як середній і 35 % – як низький.

Проаналізувавши відповіді на запитання анкети, ми з'ясували, що 93% опитуваних вважають проблему влаштування дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування актуальною для України.

На думку опитуваних, серед форм влаштування таких дітей найбільш відомими і розповсюдженими виявилися дитячі будинки та школи-інтернати, їх назвали у своїх відповідях 95% респондентів, встановлення опіки і піклування позначили 54 % опитуваних, усиновлення – 35%, дитячий будинок сімейного типу – 16%, а прийомні сім'ї – лише 7%. Форми влаштування дітей-сиріт розмістились у наступному порядку: усиновлення – 85%, будинок сімейного типу – 28%, прийомна сім'я – 15 %, дитячий будинок – 6 %.

На запитання "Чи могли б Ви стати вихователем дітей сиріт (створити прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу)" 12% опитуваних відповіли ствердно, 47% категорично відмовилися, 23% відповіли, що це було б можливим за певних умов, а 18% анкетованих зазначили, що їм важко відповісти на це запитання. Обгрунтовуючи свої відповіді люди посилались на відсутність потрібних особистісних якостей, терпимості, вимогливості, сміливості (38%), зазначали необхідність спеціальної педагогічної освіти (18%), а також однією з умов за яких би наважилися на такий крок називали більш надійну підтримку держави (29%).

Однак, лише 21% респондентів знають за яких

умов можна стати усиновителем та навели перелік документів, які потрібно для цього, 16% дали відповідь “частково”, 63% повідомили, що не обізнані з цими питаннями. Серед тих, хто ствердно відповів на це запитання, переважна більшість зазначили також, що серед їхніх родичів та знайомих є люди, які всиновили чи взяли на виховання дитину сироту.

Відповіді на питання про те, з яких причин люди найчастіше всиновлюють дітей, розподілилися таким чином: 81% опитуваних назвали безпліддя, 73% – усиновлення дітей від колишніх шлюбів, 16% – втрату рідних, 12% – самотність, 8% відсутність спадкоємця, але жоден з опитуваних не назвав серед причин усиновлення співчуття до дітей-сиріт.

Як констатує аналіз результатів опитування, людей, які хотіли б усиновити дитину більше, ніж тих, які вважають що могли б це зробити. Водночас помітно більша кількість людей, які відповіли, що не хотіли б всиновлювати дітей порівняно з тими, які вважають, що не могли б цього зробити.

Серед основних причин, через які громадяни України вважають, що не могли б усиновити дитину, було названо такі: не бажання брати на себе таку відповідальність, хочеться виховувати рідну дитину (респонденти віком 20 – 30 років, ще не одружені, або одружені, які сподіваються народити власну дитину), низький рівень матеріального забезпечення, відсутність високооплачуваної роботи, наявність двох і більше власних дітей, відсутність житла достатньої площі та з необхідними умовами.

Причинами небажання всиновлювати дитину, було названо наступні: “не завжди вдається дати раду власним”, “я не вважаю себе достатньо хорошою матір’ю”, “життя довге, може усяке статися”, “невідомо яка у неї спадковість”, “а хто знає, ким вона виросте”, “немає стабільності та грошей”, частина анкетованих не бажали давати відповідь, або відповіли “не знаю”.

Респонденти, які відповіли, що хотіли б усиновити дитину, назвали три умови, при якій могли б наважитись на такий відповідальний крок: неможливість мати власних дітей, матеріальна забезпеченість, краща підтримка і допомога з боку держави.

Щоб з’ясувати, як обізнані пересічні громадяни України з тим, куди можна звернутися у разі виникнення бажання та потреби усиновити дитину, ми внесли до анкети відповідне запитання. Результати анкетування показали, що переважна більшість опитуваних (78%), не знають, до яких державних організацій необхідно звертатися

людям, які бажають усиновити дитину, серед них чимало тих, хто відповіли, що хотіли б усиновити дитину, 15% опитуваних, відповіли, що звертатися треба у будинки дитини та у школи інтернати, 2 % відповіли, що це дитячі будинки сімейного типу, і лише 5 % назвали Відділ опіки та піклування, Службу у справах неповнолітніх, ЦСССДМ.

Відповіді на питання про труднощі, які можуть зустрітись у процесі усиновлення показали, що переважна більшість опитуваних не знає про них, лише незначна кількість респондентів, які відповіли, що їхні родичі та знайомі усиновлювали дітей серед труднощів назвали “бюрократичну тяганину”, зазначили, що дуже багато часу, зусиль та грошей йде на різного роду перевірки, оформлення документів із різних державних установ (медики, психологи, ЖРЕПи, РВУМВС та й органи обласних та селищних рад), відмітили, що за той час поки йде “підготовка батьків” батьки втрачають терпіння й бажання, а також втрачається віра у здатність виховувати прийомну дитину.

Основними труднощами, які на думку опитуваних можуть виникнути у процесі виховання усиновлених дітей є такі: складний характер дитини, недовіра до нових батьків, невміння знайти спільну мову з дитиною, хвороби дітей, прояв спадкових особливостей непорозуміння, бажання дітей повернутися до рідних батьків, відсутність необхідних матеріальних статків.

При відповіді на запитання “Чи має моральне право сім’я, що усиновила дитину, повернути її в державну установу, якщо виникли певні труднощі у її догляді та вихованні”, погляди розділилися таким чином 33% опитуваних відповіли так, за певних особливих, серед яких назвали повернення до рідних батьків, коли дитина не хоче жити у новій сім’ї, коли немає порозуміння між батьками і дітьми, якщо у новій сім’ї гірше, ніж у державному закладі, коли батьки втратили змогу піклуватися про дитину, непередбачувані випадки, обставин, водночас 46 % опитуваних вважають, що батьки не мають такого морального права, оскільки це може вплинути на стан дитини, вона може болісно переживати втрату батьків удруге, більше не зможе повірити іншим усиновителям, 21 % опитуваних не змогли дати відповіді на це запитання, обравши варіант відповіді “важко відповісти”.

На питання щодо таємниці усиновлення 32% опитуваних відповіли, що на їхню думку таємниці усиновлення дотримуватися не потрібно, 28 %, вважають, що дотримуватися таємниці потрібно за певних обставин, серед яких загроза з боку

справжніх батьків, коли дитина кругла сирота і усиновлена в дуже ранньому віці, коли ця інформація може травмувати психіку дитину, залежно від обставин та бажання усиновителів.

Не наважились на відверту відповідь а запитання чи сприяє процедура усиновлення розвитку інституту усиновлення в Україні, більшість респондентів (84%) не змогли дати відповіді обравши варіант “важко відповісти”. Про те, що таємниця усиновлення не сприяє збільшенню кількості усиновлених дітей в Україні висловили думку 12% опитуваних, обгрунтовуючи її тим, що людям, які справді хочуть усиновити дитину не так важливо знатиме хтось про це чи ні. Лише 4% респондентів вважають, що таємниця усиновлення сприяє збільшенню кількості усиновлених дітей.

На запитання про те, чи відомо людям куди слід звертатися у разі виникнення труднощів у процесі усиновлення та в процесі виховання усиновленої дитини, опитувані дали такі відповіді: Відділ опіки та піклування, ЦСССДМ – 14 % опитуваних; центри усиновлення – 8 %; дитячі будинки та школи-інтернати – 24 %; до юридичних установ 16 %; до різних служб та інстанцій – 8%, не змогли дати відповіді, або відверто відповіли, що не знають – 32 % анкетованих.

За результатами опитування ми побачили, що сьогодні значно більше тих людей, які хотіли б усиновити дитину, ніж тих, які б могли собі це дозволити, оскільки не мають для цього достатнього матеріального забезпечення. Навіть ті сім'ї, які б хотіли всиновити дитину досить часто не знають, куди звертатися з питань усиновлення, майже зовсім не знають куди можна звернутися за допомогою у разі виникнення труднощів у процесі усиновлення.

З огляду на те, що сьогодні існує таємниця всиновлення, з'ясовуючи питання щодо труднощів, що виникають у сім'ях усиновителів ми не мали можливості опитувати самих усиновителів, тому опитували соціальних працівників, що працюють з такими сім'ями та аналізували наукові публікації інших дослідників, що займалися даною проблемою.

Психологи головною характеристикою сімей, які всиновили дитину, вважають позачасове, неформальне, відповідальне ставлення членів сім'ї один до одного, занурення дитини в буденну сферу відчуттів, прихильності, що приводить до самоідентифікації дитини, формуванню відповідального відношення до себе, інших. Життя в сім'ї дає можливість адекватної соціалізації (переживання різних ролей в сім'ї), спостереження за зразками дитячо-батьківських

відносин, подружніх відносин і, звичайно, відчуття “тилу” в самотійному житті.

Для того, щоб оцінити, наскільки складними є розрив дитини з її біологічною сім'єю і створення нової сім'ї, Т. Шульга пропонує певний перелік “втрат”, які мають місце у процесі усиновлення по відношенню до кожного учасника цієї процедури. В першу чергу, звернемо увагу на втрати усиновленої дитини у зв'язку з переходом у нову сім'ю. Серед них втрати: “генетичної, культурної, расової і медичної історії; навколишнього середовища, в якому виросла дитина; географічні (зміна місця проживання); рідних батьків і кровних родичів – сім'ї; розлучення з братами, сестрами; розділеного з ким-небудь часу, досвіду – минулого; культурних, національних традицій, фольклору; усвідомлення своєї схожості з кимось зі своїх родичів – фізичної схожості; місця на родовідному дереві; історії народження; свого місця в людському суспільстві (народився в сім'ї Степаненків, а зараз є членом сім'ї Данченків); релігійних поглядів; сімейних традицій; імені, даного при народженні, і усвідомлення того, хто дав це ім'я; свідoctва про народження (бірочки з пологового будинку, перші іграшки, одяг і т. п.); самоусвідомлення і самооцінки; відчуття приналежності, причетності до певної групи людей; можливості вирости в традиційній сім'ї (усиновлення надає іншу сім'ю); расової (етнічною) ідентифікації і ролевих моделей, особливо при міжрасовому (міжетнічному) усиновленні; безперервної турботи, нагляду з боку дорослих; моральних і етичних цінностей; можливості відчувати себе частиною більшості (усиновлені діти відносяться до меншості); порядку народження дітей в сім'ї (молодший, старший)” [6].

Біологічні батьки, чия дитина переходить в іншу сім'ю у процесі усиновлення, також переживають низку втрат, серед яких Т. Шульга називає такі: втрата самої дитини; насолоди, задоволення турботи про немовляти; уваги, яка невіддільно від материнства; підтримка з боку деяких сімей і друзів; ролі, статусу матері; знання особливостей розвитку і виховання дитини; можливості мати внуків, продовження потомства (роду); можливості мати братів, сестер для своїх дітей; міцності їх сім'ї щодо дитини; відсутність емоційних переживань і задоволення при народженні дитини, годуванні грудьми; індивідуальної генетичної спадковості (продовження роду) і, навпаки, непорушена сімейна лінія; відсутність фізичного задоволення від вагітності; можливості бути батьком. Зрозуміло, що ці втрати біологічні батьки

відчувають по-різному. Але, не зважаючи на те, усвідомлені чи неусвідомлені, такі втрати об'єктивно існують [6].

Попри те, що батьки-усиновителі отримують у свою сім'ю бажану дитину, вони теж, як підтверджують психологічні дослідження, переживають певні втрати. Найперше, це втрати традицій, спадковості; таємниці функціональної здатності організму батьків (хоча сучасні бездітні сім'ї цьому фактору не надають великого значення); контролю за розвитком дитини; інтимності відносин; ідентифікації, самоусвідомлення.

Актуалізація питання усиновлення й розвитку альтернативних форм влаштування дітей-сиріт є важливим завданням сучасної Української держави, визначальним вектором її поступу у майбутнє.

Нормативно-правовою базою усиновлення дітей в Україні є міжнародні та національні законодавчі акти, що стосуються питань усиновлення, зокрема, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закони України "Про охорону дитинства", "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", а також постановою Кабінету Міністрів України № 905 від 08.11.2008 року "Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей" та інші [2].

Процес усиновлення дітей громадянами України включає наступні етапи: бажання всиновити дитину, звернення у Службу у справах дітей РДА(міської ради) за місцем проживання для отримання інформації про процедуру усиновлення, медичне обстеження, отримання довідки про доходи, обстеження житлово-побутових умов, отримання висновку про можливість бути усиновлювачами, підбір дитини, звернення у Службу у справах дітей РДА (міської ради) за місцем проживання з метою одержання направлення для знайомства з конкретною дитиною, відвідування закладу де перебуває дитина та встановлення контакту, підготовка документів до суду, судове засідання, забирання дитини з місця її перебування у сім'ю.

Процедура усиновлення досить тривала, вона потребує оформлення багатьох документів, чималих затрат часу та терпіння з боку потенційних усиновлювачів, оскільки як у процесі усиновлення так і в подальшому при вихованні дитини можуть виникати певні труднощі, непорозуміння та проблеми. Саме тому інститут усиновлення сьогодні ще не достатньо розвинений

і чимало українських громадян вагаються та зволікають з рішенням усиновити дитину про це і піде мова у наступному підрозділі [5].

Кандидати в усиновлювачі і люди які вже усиновили дитину час від часу зустрічаються з труднощами та проблемами, які важко вирішити самостійно, тому на допомогу повинен прийти кваліфікований спеціаліст соціальний педагог, який може надати консультативну допомогу, поінформувати, допомогти правильно організувати дозвілля, посприяти у вирішенні конфліктних ситуацій та різних психолого-педагогічних проблем.

Проаналізувавши результати опитування стосовно того, як ставляться пересічні українські громадяни до проблеми влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та наскільки обізнані вони з процедурою усиновлення, які державні організації можуть надати допомогу в усиовленні та вихованні прийомних дітей, можна зробити висновок, що для розвитку інституту усиновлення необхідно здійснювати інформування громадян з цих питань, поширювати соціальну рекламу про процедуру всиновлення дітей-сиріт, виявляти людей, які бажають стати усиновлювачами, надавати соціально-педагогічну допомогу вже на перших етапах процесу всиновлення, а потім здійснювати соціально-педагогічний супровід усиновлених дітей та надавати соціально-педагогічну підтримку сім'ям усиновителям в процесі виховання дітей.

Висновки. З метою розвитку інституту усиновлення в Україні, необхідно розповсюджувати інформацію про процес усиновлення серед населення, а також надавати інформацію про те, що сім'ї усиновителів можуть отримувати підтримку та допомогу у відповідних державних службах, зокрема, у Департаменті з усиновлення, у відділах опіки та піклування, у службах у справах дітей, у міських, обласних та районних центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

1. Єржбакова Б. *Вибрані питання соціальної педагогіки* / Бланка Єржбакова. – Дрогобич: Вимір, 2003. – 364 с.

2. *Законодавчі і нормативні акти Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів України з питань соціальної політики.* – хронологічний покажчик. – К., 1994.

3. Зілковська Л.М. *Проблеми всиновлення дітей, які є громадянами території України / Держава і право.* – К.: ІДПНАНУ, 2000. – Вип. 7. – С. 248 – 256.

4. Павленко Юрій. *Україна захищає право*